

TU RODZIŁA SIĘ
SOLIDARNOŚĆ
ROLNIKÓW

Strajki robotnicze latem 1980 r. doprowadziły do powstania Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. Polscy rolnicy także zapragnęli mieć własną organizację związkową, poszerzając tym samym przestrzeń wolności w PRL. Zmagania środowiska chłopskiego z władzą komunistyczną w latach 1980–1981 toczone o rejestrację rolniczych związków zawodowych oraz skala chłopskich protestów ukazuje przygotowana przez Instytut Pamięci Narodowej wystawa „Tu rodziła się »Solidarność« Rolników”.

Na ekspozycję składają się dwa moduły. Pierwszy prezentuje ogólnopolski charakter zagadnienia. Drugi został przygotowany przez wszystkie Oddziały IPN. Dotyczy działalności środowiska chłopskiego w poszczególnych częściach Polski. Na planszach umieściliśmy ponad 50 fotografii, które uzupełniają grafiki, ulotki i dokumenty.

Wystawa jest kontynuacją przygotowanej w 2020 r. i cieszącej się dużą popularnością ekspozycji „Tu rodziła się »Solidarność«”. Mamy nadzieję, że i tym razem uda nam się trafić do szerokiego grona odbiorców.

PRZED SIERPNIEM'80

Chłopski opór przeciwko komunistycznym rządom, wyrażający się poparciem dla Polskiego Stronnictwa Ludowego w latach 1945–1947 i sprzeciwem wobec kolektywizacji, w wyniku którego PRL była jedynym państwem w sowieckim bloku, w którym nie udało się jej przeprowadzić – stanowił istotny, choć głośno niewyraźny – element tradycji polskiej wsi. Wspieranie przez rządy PZPR niewygodnej własności państwowej i „spółdzielczej”, liczne absurdalności gospodarcze i administracyjne uderzały w interesy rolników, w rękach których było 80 proc. ziemi. Niezadowolenie powiększył jeszcze kryzys gospodarczy drugiej połowy lat 70. XX w. W takiej atmosferze narodziły się pierwsze inicjatywy opozycyjne na wsi. Na Lubelszczyźnie, Rzeszowszczyźnie i ziemi grójeckiej utworzono Komitety Samoobrony Ziemi Chłopskiej, powstał też Tymczasowy Komitet Niezależnego Związku Zawodowego Rolników i Ośrodek Myśli Ludowej.

Fotografia wykonana 21 września 1978 r. przez Służbę Bezpieczeństwa, przedstawia grupę osób zebranych pod siedzibą władz w Milejowie, w województwie lubelskim. W tym dniu przestuchiwano tu członków Tymczasowego Komitetu Samoobrony Chłopskiej Ziemi Lubelskiej z Januszem Rożkiem na czele. Z materiałów SB wynika, że zebrani protestowali przeciwko stosowaniu przemocy wobec członków KSch. (AIPN)

Pierwsza wizyta papieża Jana Pawła II w Polsce, Msza św. na krakowskich Błoniach, 10 czerwca 1979 r., na zdjęciu widoczny m.in. Józef Baran.
(Fot. Romana Kahl-Stachniewicz, Ośrodek KARTA)

Winiety pism wydawanych przez środowiska związane z niezależnym ruchem chłopskim. (AIPN)

Warszawa, 30 grudnia 1980 r. Przed Sądem Najwyższym toczyła się rozprawa rewizyjna dotycząca decyzji Sądu Wojewódzkiego, który odmówił rejestracji NSZZ Rolników „Solidarność Wiejska”. Obradom przewodniczył sędzia Antoni Filcek oraz sędziowie SN Barbara Błachowska i Jędrzej Sokołowski. „Solidarność Wiejską” reprezentowali: Zdzisław Ostatek, Henryk Bąk i Wiesław Kęcik, doradcą prawnym był mecenas Stanisław Szczuka. Na wiadomość o strajku okupacyjnym rolników w Urzędzie Miasta i Gminy w Ustrzykach Dolnych, SN odroczył bezterminowo rozprawę odwoławczą w sprawie rejestracji. Na zdjęciu: Rolnicy przed wejściem do budynku Sądu Najwyższego. (Fot. Jan Morek, PAP)

NARODZINY ROLNICZEJ „SOLIDARNOŚCI”

Robotnicze protesty 1980 r. przyniosły również ożywienie na wsi, gdzie zaczęły powstawać struktury niezależnych związków. Nie udało się jednak wyłonić jednej reprezentacji – inicjatywy związkowe skupiały się wokół „Solidarności Wiejskiej”, „Solidarności Chłopskiej”, Związku Producentów Rolnych. Jesienią 1980 r. wszystkie ich wnioski o rejestrację zostały przez sądy odrzucone, co było przyczyną kolejnych protestów m.in. w Ustrzykach Dolnych, Rzeszowie, Świdnicy. Niezależny ruch związkowy na wsi uzyskał organizacyjne i polityczne poparcie NSZZ „Solidarność” oraz Kościoła, a szczególnie Prymasa kard. Stefana Wyszyńskiego, który wielokrotnie występował w tej sprawie i podkreślał, że prawo do zrzeszania ludności wiejskiej jest prawem naturalnym. W poparcie dla powstających struktur angażowali się księża w wiejskich parafiach.

Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność Wiejska”.
Warszawa, 14 grudnia 1980 r.
(AIPN)

POROZUMIENIA SIERPNIOWE UMOŻLIWIŁY POWSTANIE STRUKTUR NIEZALEŻNYCH ZWIĄZKÓW ZAWODOWYCH ROLNIKÓW W POLSCE.

POROZUMIENIA RZESZOWSKO-USTRZYCKIE

W końcu grudnia 1980 r. rolnicy z Bieszczad rozpoczęli strajk okupacyjny w Ustrzykach Dolnych. Domagali się m.in. rejestracji NSZZ Rolników „Solidarność Wiejska” oraz spełnienia lokalnych postulatów. Mimo pacyfikacji strajku przez milicję był on kontynuowany wspólnie z protestującymi w Rzeszowie. Postulaty obejmowały całokształt życia na wsi zniszczonego latami komunizmu, a więc swobodnej gospodarki ziemią, odsunięcia PZPR i ZSL od wpływu na decyzje administracyjne, nauki religii i wolności praktyk religijnych, nieutrudniania budowy świątyń, a także odkłamania historii. Poparcia strajkowi udzieliła NSZZ „Solidarność” oraz Kościoł katolicki, m.in. ks. bp Ignacy Tokarczuk. Władze zostały zmuszone do rozmów i 19 lutego 1981 r. podpisano porozumienie w Rzeszowie, a 20 lutego w Ustrzykach Dolnych. Porozumienia Rzeszowsko-Ustrzyckie – zwane Konstytucją Polskiej Wsi – stały się dla wsi odpowiednikiem porozumień sierpniowych 1980 r.

Przygotowanie kolejnego komunikatu dla prasy (od lewej Władysław Moskalik, Michał Pałasz, Grzegorz Eberhardt) – Ustrzyki Dolne w Urzędzie Miasta i Gminy w czasie strajku okupacyjnego, 8 stycznia 1981 r. (AIPN)

Zdjęcie zrobione w Domu Kolejarza w Rzeszowie (w dawnym budynku WRZZ), w dniu podpisywania porozumienia ze stroną rządową, w końcowej fazie okupacyjnego strajku chłopskiego, w nocy z 18 na 19 lutego 1981 r. Przy stole siedzą od prawej: Antoni Kopaczewski, Lech Wałęsa, Jan Kułaj (w jasnym swetrze), Bogdan Lis, Henryk Kazimierski. Przy mikrofonie: Władysław Szypuła, mikrofon ustawia Zbigniew Frok. (AIPN)

Plakat (AIPN)

POROZUMIENIA Z RZESZOWA I USTRZYK DOLNYCH ZAWIERAŁY OSIEM DZIAŁÓW: GOSPODARKA ZIEMIĄ, INWESTYCJE ROLNICZE I ZAOPATRZENIE ROLNICTWA, CENY PRODUKTÓW ROLNYCH, SKUP I KONTRAKTACJA, SPRAWY SOCJALNE WSI, ADMINISTRACJA GMIN, SZKOLNICTWO I RELIGIA, GWARANCJE PRAWNE (GWARANCJE BEZPIECZEŃSTWA DLA UCZESTNIKÓW AKCJI STRAJKOWEJ) I USTALENIA KOŃCOWE. INTEGRALNĄ CZĘŚCIĄ POROZUMIENIA JEST UMOWA DOTYCZĄCA LOKALNYCH SPRAW BIESZCZAD.

Strajk chłopski w Domu Kolejarza (w budynku b. WRZZ) w Rzeszowie, styczeń–luty 1981 r.
Spotkanie strajkujących z Lechem Wałęsą, przewodniczącym NSZZ „Solidarność”. (AIPN)

Msza święta odprawiana przez ks. Stanisława Surmacza (pierwszy z lewej strony) i dwóch nierozpoznanych kaptanów, podczas okupacyjnego strajku chłopskiego w Domu Kolejarza w Rzeszowie (w budynku b. WRZZ), styczeń–luty 1981 r. (AIPN)

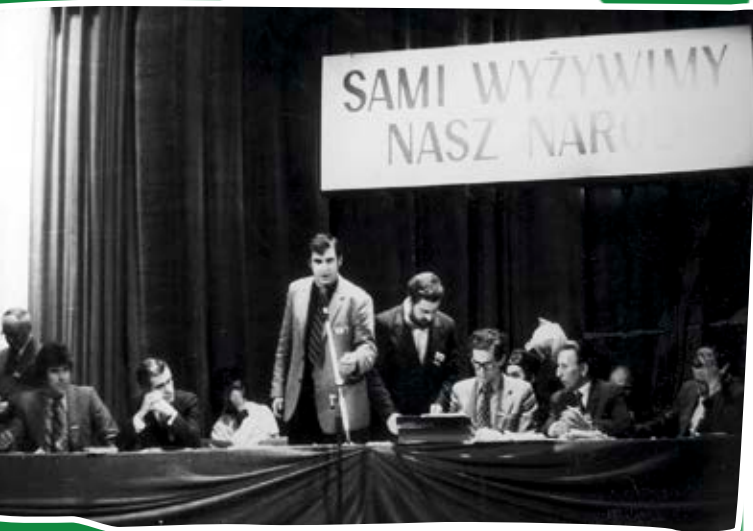
STRAJKI I POROZUMIENIA RZESZOWSKO-USTRZYCKIE STAŁY SIĘ ISTOTNYM ELEMENTEM TOŻSAMOŚCI RUCHU ZWIĄZKOWEGO NA WSI.

Marsz działaczy rolniczych z kościoła pw. św. Wincentego à Paulo na Stary Rynek w Bydgoszczy, 8 lutego 1981 r. (AIPN)

Marsz działaczy rolniczych z kościoła pw. św. Wincentego à Paulo na Stary Rynek w Bydgoszczy, 8 lutego 1981 r. Na pierwszym planie uczestnicy pochodu w strojach kosynierów, w głębi w pierwszym szeregu – działacze NSZZ „Solidarność” Regionu Bydgoskiego (widoczni m.in.: Jan Rulewski i prawdopodobnie Roman Bartoszcze). (AIPN)

Ogólnopolski Zjazd Delegatów NSZZ Rolników Indywidualnych w Poznaniu, 8–10 marca 1981 r. Przemawia Jan Kułaj. (AIPN)

KU CHŁOPSKIEJ JEDNOŚCI

Porozumienia Rzeszowsko-Ustrzyckie gwarantowały indywidualną własność chłopską, ale nie dały możliwości rejestracji związku. Ruch związkowy pozostał nadal podzielony – stan taki był również skutkiem działań dezintegracyjnych Służby Bezpieczeństwa. Na początku 1981 r. struktury związkowe zawiązano w ponad połowie gmin (1115 na 2070), a w województwach: elbląskim, wrocławskim, wałbrzyskim, kieleckim, radomskim, krośnieńskim, rzeszowskim powstały we wszystkich. Mimo działań komunistycznej agentury, które miały prowadzić do „wywołania chaosu i nieutworzenia ruchu chłopskiego”, udało się zwołać 8 marca 1981 r. zjazd organizacji chłopskich w Poznaniu. Zakończył się on powstaniem ogólnopolskiego Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego Rolników Indywidualnych „Solidarność” na czele z 23-letnim rolnikiem Janem Kułajem.

OGÓLNOPOLSKI KOMITET ZAŁOŻYCIELSKI
NSZZ RI „SOLIDARNOŚĆ” – PREZYDIUM:
JAN KUŁAJ (PRZEMYŚL) – PRZEWODNICZĄCY,
JAN ANTOŁ (PODHALE), PIOTR BAUMGART
(SZCZECIN) I GABRIEL JANOWSKI
(WARSZAWA) – WICEPRZEWODNICZĄCY;
CZŁONKOWIE: ROMAN BARTOSZCZE
(BYDGOSZCZ), STANISŁAW CHROBAK
(TARNÓW), JAN CIOSEK (JELENIA GÓRA),
JAN FRYCZE (KRAKÓW), KATARZYNA
BIELAŃSKA (KRAKÓW), JANUSZ ROŻEK
(LUBLIN) I JÓZEF ŚLISZ (RZESZÓW).

Uczestnicy zjazdu zjednoczeniowego, podczas którego powołano NSZZ RI „Solidarność”. Poznań, 1981 r. Ogólnopolski Zjazd Delegatów NSZZ Rolników Indywidualnych w Poznaniu w marcu 1981 r. (AIPN)

W PIERWSZYCH MIESIĄCACH 1981 R. ROLNICZE STRUKTURY ZWIĄZKOWE ISTNIAŁY W PONAD POŁOWIE GMIN W POLSCE. W WOJEWÓDZTWACH: ELBLĄSKIM, KIELECKIM, KROŚNIEŃSKIM, RADOMSKIM, RZESZOWSKIM, WAŁBRZYSKIM, WŁOCŁAWSKIM POWSTAŁY WE WSZYSTKICH GMINACH.

12 MAJA 1981 – REJESTRACJA NSZZ RI „SOLIDARNOŚĆ”

W marcu 1981 r. głównym ośrodkiem rolniczych protestów stała się Bydgoszcz. Podczas interwencji milicji pobito trzech działaczy związkowych. Doprowadziło to do ogólnopolskiego strajku ostrzegawczego i w efekcie podpisania porozumienia warszawskiego, które zapowiadało rejestrację NSZZ RI „Solidarność”, co nastąpiło 12 maja 1981 r. W Warszawie zebrało się ok. 20 tys. chłopów, którzy po Mszy św. w Katedrze św. Jana złożyli wieniec przy Grobie Nieznanego Żołnierza. Częstym motywem, do którego odwoływała się NSZZ RI „Solidarność” – licząca ok. 800 tys. członków – była tradycja insurrekcji kościuszkowskiej z dewizą „Żywią i Bronią” umieszczaną w prasie i na związkowych sztandarach.

Tylne wyjście z gmachu Urzędu Wojewódzkiego: funkcjonariusze Milicji Obywatelskiej usuwają siłą działaczy „Solidarność” z sali obrad. Bydgoszcz, 19 marca 1981 r. (AIPN)

Budynek Wojewódzkiego Komitetu ZSL w Bydgoszczy podczas strajku okupacyjnego rolników indywidualnych, marzec 1981 r. (AIPN)

Rejestracja przez Sąd Najwyższy w Warszawie NSZZ RI „Solidarność”.
Przed gmachem sądu: Jan Kułaj przewodniczący NSZZ RI „Solidarność”, 12 maja 1981 r. (AIPN)

Manifestacja 12 maja 1981 r. w Warszawie, w dniu zarejestrowania przez Sąd Wojewódzki Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego RI „Solidarność”. (AIPN)

Grupa manifestantów na Starym Mieście w Warszawie w dniu rejestracji NSZZ RI „Solidarność”. Warszawa, 12 maja 1981 r. (AIPN)

KRYZYS BYDGOSKI W MARCU 1981 R. BYŁ NAJPOWAŻNIEJSZYM KONFLIKTEM NA LINII WŁADZA–SPOŁECZEŃSTWO W OKRESIE POPRZEDZAJĄCYM REJESTRACJĘ NSZZ RI „SOLIDARNOŚĆ”.

RODZĄCY SIĘ NIEZALEŻNY RUCH ZWIĄZKOWY SPOTKAŁ SIĘ ZE WSPARCIEM KOŚCIOŁA NA CZELE Z PRYMASEM KARDYNAŁEM STEFANEM WYSZYŃSKIM.

NIEZALEŻNY SAMORZĄDNY ZWIĄZEK ZAWODOWY ROLNIKÓW INDYWIDUALNYCH „SOLIDARNOŚĆ” W 1981 R.
ZRZESZAŁ OK. 800 TYSIĘCY CZŁONKÓW.

GORĄCA WIEJSKA JESIEŃ'81

Związkowa jedność nie przetrwała jednak długo. Jeszcze przed rejestracją NSZZ RI „Solidarność” prymas Stefan Wyszyński wzywał: „Musicie się starać zespolic jak największą ilość ludności trudzącej się na roli, aby czynić ziemię poddaną – sobie, waszym rodzinom, Narodowi i Ojczyźnie. Tak, jak nieraz mówiłem z ambony – na przykładzie Drzymały i Reymontowskiego Boryny”. Wsi nie udało się zespolic w jednym związku. Latem 1981 r. zarejestrowano lokalne struktury m.in. „Solidarność Chłopską” i „Solidarność Wiejską”. Wewnętrzne spory dotknęły także NSZZ RI „Solidarność”. Chłopskie postulaty były niechętnie realizowane przez władze, dlatego powołana została Komisja ds. Przestrzegania Porozumień Rzeszowsko-Ustrzyckich na czele z Józefem Śliszem, a jesienią 1981 r. znów doszło do protestów. Domagano się m.in. „konstytucyjnego zagwarantowania nienaruszalności indywidualnej własności ziemi”. Wprowadzenie 13 grudnia 1981 r. stanu wojennego przerwało proces odnowy na wsi.

Ogólnopolski Komitet Strajkowy w Siedlcach podczas głosowania nad wyborem miejsca, gdzie miały odbywać się negocjacje z komisją rządową, 19 listopada 1981 r.
(Archiwum Państwowe w Siedlcach)

Rozmowy strajkujących przedstawicieli NSZZ RI „Solidarność” z władzami. Siedlce, 27 listopada 1981 r.
(Archiwum Państwowe w Siedlcach)

Napis „Solidarność” odkryty przez Służbę Więzienną w 2017 r. podczas remontu celi w Zakładzie Karnym w Łupkowie. Powstał w stanie wojennym, w czasie kiedy zakład ten pełnił funkcję ośrodka odosobnienia dla internowanych działaczy „Solidarność”. Jego autorem jest najprawdopodobniej Stanisław Simoni (1938-2008) – działacz „Solidarność” w Zakładzie Telemekhaniki Górniczej Elektrometal w Cieszynie. W 2018 r. napis ten został poddany zabiegowi transferu i konserwacji. Obecnie prezentowany jest w siedzibie Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie. (AIPN)

JESIENIĄ 1981 R. DZIAŁACZE ZWIĄZKOWI WALCZYLI O POPRAWĘ SYTUACJI NA WSI I W ROLNICTWIE, ORGANIZUJĄC LICZNE PROTESTY I STRAJKI W RÓŻNYCH WOJEWÓDZTWACH KRAJU. SZCZEGÓLNE ZNACZENIE MIAŁ OGÓLNOPOLSKI STRAJK CHŁOPSKI W SIEDLCACH.

PODCZAS STANU WOJENNEGO INTERNOWANYCH ZOSTAŁO OKOŁO 350 OSÓB ZAANGAŻOWANYCH W ROLNICZEJ „SOLIDARNOŚCI”.

TU RODZIŁA SIĘ

SOLIDARNOŚĆ
ROLNIKÓW

REGIONY

DOLNY ŚLĄSK I ŚLĄSK OPOLSKI

DWA NURTY ZWIĄZKOWE

Na dolnośląskiej wsi niezależne organizacje zawodowe tworzone od 1 września 1980 r. Założeniem pierwszej był punkt informacyjny Chłopski Komitet Inicjatywy Społecznej w Ciepłowodach w woj. wałbrzyskim, z którego rozwinął się Chłopski NSZZ „Solidarność Chłopska”. Jego ogniwami organizowano jesienią 1980 r. w całym regionie. Od października rozwinęły się też struktury NSZZR „Solidarność Wiejska” w woj. wałbrzyskim, wrocławskim, jeleniogórskim, a od listopada w legnickim. Na początku 1981 r. znaczna część struktur „Solidarności Chłopskiej” spoza woj. wałbrzyskiego przeszła do „Solidarności Wiejskiej”. Liderzy wojewódzcy obu związków współorganizowali struktury krajowe i należeli do ich kierowniczych gremiów. W sądach dążyli do zarejestrowania niezależnych związków zawodowych, lecz do maja władze PRL odmawiały im tego prawa.

W latach 1980–1981 „Solidarność” rolnicza prowadziła w regionie akcje informacyjne, solidarnie wspierała protesty rolnicze w Polsce, m.in. w Ustrzykach Dolnych, Rzeszowie, Bydgoszczy oraz organizowała własne akcje np. głodówkę w Świdnicy. Na zdjęciu demonstranci przy ul. Ogrodowej w Warszawie naprzeciwko Sądu Najwyższego w dniu rozprawy dotyczącej rejestracji „Solidarności Wiejskiej”, 10 lutego 1981 r. (AIPN)

WALKA O REJESTRACJĘ I ROZWÓJ STRUKTUR

Pierwszy Wojewódzki Komitet Założycielski (WKZ) NSZZR „Solidarność Wiejska” wyłoniono 19 grudnia 1980 r. w woj. jeleniogórskim (reprezentował ok. 3500 członków). Do marca 1981 r. wybrano kolejne Tymczasowe WKZ NSZZR „Solidarność Wiejska”/NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” we Wrocławiu, w Wałbrzychu i Legnicy. Główna działalność „Solidarności” rolniczej skupiła się na zalegalizowaniu związku, budowie struktur związków w gminach oraz doprowadzeniu do zmiany polityki władz PRL wobec rolnictwa i mieszkańców wsi. Jesienią 1981 r. odbyły się Walne Zebrania Delegatów RI „Solidarność”, na których demokratycznie wybrano Zarządy Wojewódzkie: 15 i 22 listopada we Wrocławiu (reprezentowali 10 tys. członków) oraz 5 grudnia w Legnicy (6 tys. członków). Wszystkie struktury wojewódzkie RI „Solidarność” współpracowały z regionalnymi i miejskimi strukturami NSZZ „Solidarność”.

Istotną akcją wspierającą negocjacje rolników w Ustrzykach Dolnych i Rzeszowie była prowadzona od 27 stycznia 1981 r. głódówka „Solidarności Chłopskiej” w Świdnicy. Miała ona wielki rezonans społeczny. Zakończono ją 10 lutego, gdy z wycieńczenia ostatni uczestnicy trafili do Szpitala Kolejowego we Wrocławiu. Na zdjęciu Głódówka Chłopskiego NSZZ „Solidarność Chłopska” Województwa Wałbrzyskiego w sali przy kościele św. Józefa w Świdnicy, styczeń–luty 1981 r. Od lewej: Tomasz Susłowski i Stefan Kucharczyk. (Fot. Leszek Walankiewicz, AIPN)

„SOLIDARNOŚĆ” ROLNICZA NA ŚLĄSKU OPOLSKIM

Od listopada 1980 r. na Śląsku Opolskim powstawały pierwsze ogniwa NSZZ Indywidualnych Producentów Rolnych „Solidarność Wiejska”, które od stycznia 1981 r. działały jako NSZZ „Solidarność Chłopska”. Po zjeździe w Poznaniu, od marca 1981 r. związek przyjął nazwę NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność”, którym kierował Wojewódzki Komitet Założycielski. Opolscy działacze zimą i wiosną wspierali protesty rolników w Ustrzykach Dolnych, Rzeszowie, Bydgoszczy oraz Świdnicy, a od 17 kwietnia 1981 r. dołączyli do głódówki zorganizowanej na Jasnej Górze. Jako wyraz sprzeciwu wobec polityki rolnej władz PRL jesienią 1981 r. opolscy rolnicy zaprzestali płacenia podatku gruntowego, a od 9 grudnia 1981 r. grupa działaczy okupowała budynek Urzędu Gminy w Walcach k. Krapkowic. W latach 1980–1981 rolnicza „Solidarność” wydawała niezależne pismo „Solidarność Wiejska”/„Solidarność Chłopska”.

27 listopada 1981 r. odbył się Wojewódzki Zjazd Wyborczy RI „Solidarność” w Opolu, na którym demokratycznie wybrano Zarząd Wojewódzki. Na zdjęciu delegacja opolskich rolników przed Sądem Najwyższym w Warszawie w oczekiwaniu na rejestrację NSZZ RI „Solidarność”, 12 maja 1981 r. W środku Jerzy Gneciak. (Fot. Antoni Klusik, zbiory Antoniego Klusika)

KUJAWY I POMORZE

NARODZINY CHŁOPSKICH ZWIĄZKÓW ZAWODOWYCH

Region kujawsko-pomorski (obejmujący ówczesne województwa bydgoskie, toruńskie i włocławskie) odegrał ważną rolę w historii niezależnych związków rolniczych. To na podwłocławskiej wsi narodził się nurt w ruchu związkowym, zwany chłopskim, dając początek „Solidarności Chłopskiej”. 1 września 1980 r. w miejscowości Makówiec, z inicjatywy Stanisława Janisza powołano do życia Komitet Założycielski Chłopskiego Związku Zawodowego Ziemi Dobrzyńskiej, który szybko pozyskał zwolenników na Kujawach, przekształcając się w Chłopski Związek Zawodowy Ziemi Dobrzyńskiej i Kujaw. Jego celem była ochrona praw rolników indywidualnych. 29 października 1980 r. Sąd Wojewódzki w Warszawie odmówił rejestracji związku, uznając, że rolnicy nie są pracownikami i nie mają prawa się zrzeszać.

Grafika przedstawiająca zwolenników Chłopskiego Związku Zawodowego Ziemi Dobrzyńskiej i Kujaw.
(Autor Daria Bociek)

SIŁA CHŁOPSKIEJ „SOLIDARNOŚCI”

Liczba niezależnych Związków Chłopskich rosła dynamicznie w całym kraju. Pod koniec listopada 1980 r. ich struktury funkcjonowały już w 27 województwach. 4 listopada na zebraniu w Gdańsku przyjęto wspólną nazwę „Solidarność Chłopska” i wyłoniono Krajową Radę Porozumiewawczą Chłopskich Niezależnych Związków Zawodowych. Na jej czele stanął Stanisław Janisz. W pierwszych miesiącach 1981 r. dochodziło do wielu protestów rolniczych, w tym działaczy o rodowodzie chłopskim. Ważnym wydarzeniem był ogólnopolski zjazd „Solidarności Chłopskiej” w Bydgoszczy, w dniu 8 lutego 1981 r., który zgromadził 30 tys. osób. Działaczom struktur chłopskich nie udało się jednak trwale zjednoczyć i doprowadzić do zarejestrowania jednego wspólnego związku. Natomiast 12 sierpnia 1981 r., członkowie NSZZ „Solidarność Chłopska” Ziemi Dobrzyńskiej i Kujaw, po miesiącach dalszej walki, doprowadzili do rejestracji swojego związku.

Uczestnicy zjazdu „Solidarności Chłopskiej” w Bydgoszczy, 8 lutego 1981 r. (Zbiory Zarządu Regionu Bydgoskiego NSZZ „Solidarność”)

BYDGOSZCZ SOLIDARNA Z POLSKĄ WSIĄ

16 marca 1981 r. w siedzibie Wojewódzkiego Komitetu ZSL w Bydgoszczy rozpoczął się strajk okupacyjny rolników indywidualnych, domagających się równouprawnienia i rejestracji ich związku. Protest wsparło wiele osób, np. Anna Walentynowicz, Jan Kułaj, członkowie bydgoskiej „Solidarności”, mieszkańcy miasta. Strajk, na który wpłynęły też wydarzenia bydgoskiego marca, trwał do 17 kwietnia i zakończył się podpisaniem tzw. Porozumienia bydgoskiego. W dokumencie rząd PRL zobowiązał się do stworzenia warunków prawnych do rejestracji NSZZ RI „Solidarność”, co stało się 12 maja 1981 r.

Strajkujący w siedzibie WK ZSL w Bydgoszczy. Protest trwał od 16 marca do 17 kwietnia 1981 r. (Zbiory Jana Rulewskiego)

MAŁOPOLSKA

PIERWSZE INICJATYWY

W Małopolsce tradycje niezależnego ruchu ludowego były podtrzymywane przez środowisko dawnych działaczy Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL), dla których symboliczną rolę odgrywała rodzinna wieś Wincentego Witosa – Wierchosławice. Inicjatywy chłopskie z końca lat 70. wyszły jednak ze strony współpracowników Komitetu Obrony Robotników (KOR), kolportujących ulotki i pismo „Placówka”. Zaznaczyli swoją obecność, prezentując planszę ze skierowanym do Jana Pawła II napisem „Niezależny ruch chłopski składa ci hołd”, podczas wizyty Papieża w Krakowie w 1979 r. W rejonie Krakowa inspiratorami chłopskiej opozycji byli młodzi, wykształceni działacze, często związani z KOR czy Studenckim Komitetem Solidarności. W województwach tarnowskim i nowosądeckim rolę liderów przejmowali starsi rolnicy, nierzadko lokalni działacze Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego.

Druga strona planszy działaczy chłopskich pod ołtarzem papieskim na Błoniach, 10 czerwca 1979 r. (AIPN)

„SOLIDARNOŚĆ WIEJSKA”

W woj. krakowskim, tarnowskim i nowosądeckim szersze poparcie uzyskała tylko jedna organizacja chłopska: NSZZR „Solidarność Wiejska”. Niektórzy z krakowskich działaczy uczestniczyli w powołaniu związku we wrześniu 1980 r. w Warszawie i znaleźli się w jego władzach. W Krakowie, przy pomocy pracowniczej „Solidarności”, zaczął działać Komitet Założycielski NSZZR „SW” Polski Południowej. Wobec odmowy rejestracji związkowcy z Małopolski uczestniczyli w strajku w Rzeszowie oraz w manifestacji w Warszawie 10 lutego 1981 r. Organizowali też lokalne protesty.

Demonstracyjny przejazd ciągników rolniczych jako wyraz poparcia dla uczestników strajku w Rzeszowie. (AIPN)

LEGALNA DZIAŁALNOŚĆ ZWIĄZKU

Struktury NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” powstały w woj. krakowskim, tarnowskim i nowosądeckim oraz osobno dla Podhala, Spiszu i Orawy. Związkowcy zgłaszali nieprawidłowości w polityce PZPR i władz gminnych na terenach wiejskich, wydawali związkową prasę. Ważnym wydarzeniem rolniczej „Solidarności” był udział w święcie ludowym w Raclawicach w czerwcu 1981 r. Według danych SB związek w tych trzech województwach liczył łącznie ok. 56 tys. członków. Sami związkowcy szacowali swoje szeregi na ponad 60 tys. członków – z czego 19 tys. w woj. krakowskim, 23 tys. w woj. tarnowskim i 22 tys. w woj. nowosądeckim (w tym 10 tys. z Podhala, Spiszu i Orawy). Działalność rolniczej „Solidarności” przerwał stan wojenny, a 22 małopolskich działaczy zostało internowanych.

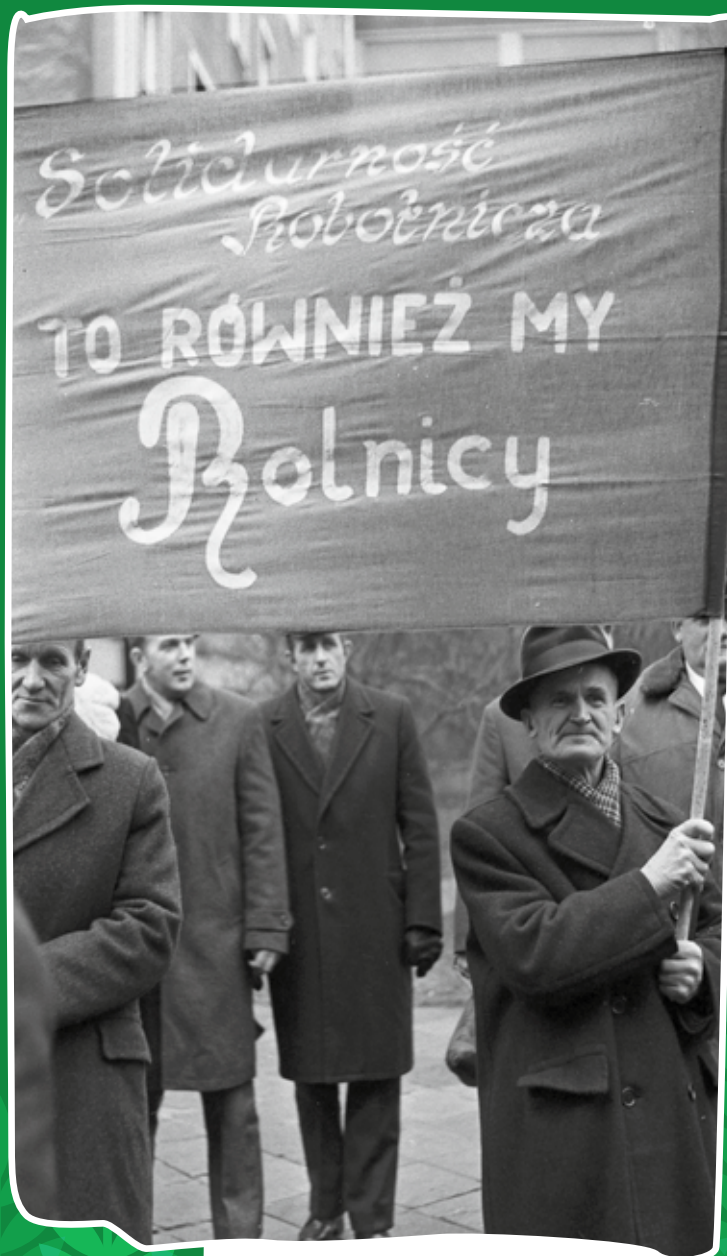

Uczestnicy święta ludowego w Raclawicach z transparentem NSZZ RI „Solidarność” z Wierchostawic. (AIPN)

MAZOWSZE

GENEZA BUNTU

Pierwsze protesty chłopskie w 1980 r. nastąpiły w tych ośrodkach, w których rolnicy prowadzili niezależną działalność w latach 1978–1980. Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej poparł latem 1980 r. strajkujących robotników, zgłaszając jednocześnie konieczność zmiany polityki państwa wobec wsi. 18 sierpnia komitet podjął akcję protestacyjną polegającą na wstrzymaniu dostaw do punktów skupu. We wrześniu 1980 r. zaczął się organizować nurt ruchu związkowego na wsi, który miał swą bazę w warszawskiej SGGW. W Komitecie Organizacyjnym Samorządnego Związku Producentów Rolnych znalazło się wielu znanych w kraju właścicieli gospodarstw specjalistycznych, ogrodników i hodowców. Głównym jego organizatorem i liderem był Gabriel Janowski, dr nauk rolniczych w SGGW. Podstawowym zapleczem Komitetu było środowisko pracowników naukowych oraz studentów tej uczelni, tam znajdował się punkt informacyjny; korzystano też z poligrafii SGGW.

Uczestnicy manifestacji „Solidarności Wiejskiej” w Warszawie, 1981 r. (Fot. Lech Ścibor-Rylski, Ośrodek KARTA)

TWORZENIE STRUKTUR

Niezależny ludowy ruch związkowy od samego początku był zdecentralizowany i koncentrował się w kilku najsilniejszych ośrodkach. 21 września 1980 r. w Warszawie powstał Komitet Założycielski NSZZ Rolników. W jego składzie znalazło się m.in. siedmiu działaczy Komitetu Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej i czterech z Ośrodka Myśli Ludowej i „Placówki”. Faktycznym organizatorem związku był Wiesław Kęcik. Henryk Bąk opracował statut. Przewidywał on również członkostwo pracowników Państwowych Gospodarstw Rolnych i Spółdzielczych Kótek Rolniczych. 24 września 1980 r. w Sądzie Wojewódzkim w Warszawie został złożony wniosek o rejestrację. Jesienią 1980 r. sądy odrzucały wnioski o rejestrację kolejnych struktur chłopskich.

Rolnicy przed kościołem na Żytniej w Warszawie,
1981 r. (Fot. Lech Ścibor-Rylski, Ośrodek KARTA)

SIŁA ROLNICZEJ „SOLIDARNOŚCI”

5 grudnia 1980 r. w Warszawie spotkali się przedstawiciele komitetów założycielskich związków rolników, którzy podpisali zobowiązanie do opracowania wspólnego statutu dla NSZZ Rolników Indywidualnych. Pracami zespołu kierowali prof. Andrzej Stelmachowski z Zakładu Prawa Rolnego UW i dr Bolesław Banaszekiewicz. W Regionie Mazowsze NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych zbudował silne struktury w województwach typowo rolniczych – białkopodlaskim, ciechanowskim, łomżyńskim, ostrołęckim i siedleckim. Przykładem może być woj. ciechanowskie, gdzie w 33 gminach powstało 256 kół, w których znalazło się 5796 członków. Najsilniejsze struktury w tym województwie powstały w gminach: Nasielsk, Lutocin, Regimin, Słupsk, Gołymin, Opinogóra.

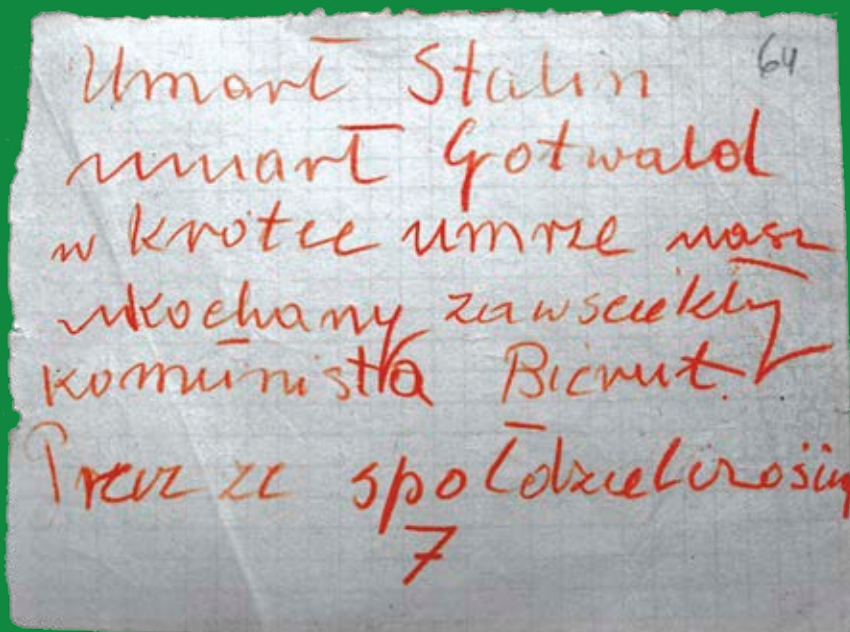

Uczestnicy manifestacji domagający się rejestracji NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych. (Fot. Lech Ścibor-Rylski, Ośrodek KARTA)

POLSKA POŁUDNIOWA

OPÓR KIELECKICH WSI

Działalność ruchu ludowego w województwie kieleckim była bardzo aktywna. Duże poparcie miało tu „mikołajczykowski” PSL, które sprzeciwiało się komunistycznej wizji państwa. Przez kolejne lata na terenach wiejskich występowały różne przejawy oporu społecznego. Ukazywały się antyreżimowe napisy, ulotki, plakaty i odezwy. Niezależni ludowcy byli stale obserwowani przez Służbę Bezpieczeństwa, która nazywała ich „wrogami naszego ustroju”. Także wśród członków ZSL były osoby, które w latach 80. zdecydowały się poprzeć opozycję, niejednokrotnie to one tworzyły struktury rolniczych związków na terenie woj. kieleckiego.

Ulotka znaleziona w Opatowie,
30 kwietnia 1953 r. (AIPN)

POCZĄTKI ROLNICZYCH ZWIĄZKÓW

We wrześniu 1980 r. niezależne środowiska rolnicze w Kieleckiem rozpoczęły działania zmierzające do utworzenia własnych związków zawodowych. Żądano lepszych warunków socjalnych, kulturalnych i gospodarczych. Pierwsze inicjatywy podjęte zostały we wsi Garbacz (gm. Waśniów). W grudniu 1980 r. w Kielcach powołano Zarząd Założycielski „Solidarności Wiejskiej”. Najaktywniejsze organizacje rolniczych związków działały m.in. w gminach Bieliny, Charsznica, Koszyce, Łopuszno, Słupia Jędrzejowska, Waśniów, Wiślica i Złota. Znaczącej pomocy organizacyjnej udzielał rolnikom Zarząd Regionu Świętokrzyskiego NSZZ „Solidarność”. Na początku 1981 r. poparcie dla walczących o swe prawa mieszkańców wsi wyrażone zostało akcjami propagandowymi – oflagowaniem, plakatami itp. W odbywających się w Ustrzykach Dolnych rozmowach strajkujących rolników uczestniczył m.in. przedstawiciel związkowców województwa kieleckiego.

Manifestacja w Warszawie w lutym 1981 r. (AIPN)

NSZZ RI „SOLIDARNOŚĆ”

W 1981 r. działalność związkowa wsi nabrała tempa, w poszczególnych miejscowościach podejmowane były działania m.in. na rzecz poprawy sytuacji gospodarczej. 1 marca w Kielcach odbył się Wojewódzki Zjazd Delegatów gminnych kół NSZZ RI „Solidarność”. 3 maja w Bielinach zorganizowano uroczyste obchody rocznicy Konstytucji 3 maja, połączone z pierwszym gminnym zjazdem rolniczego związku. Jesienią 1981 r. struktury NSZZ RI „Solidarność” istniały w kilkudziesięciu gminach województwa kieleckiego i zrzeszały kilkanaście tysięcy osób. Pod koniec listopada odbył się Wojewódzki Zjazd Delegatów, podczas którego wybrano nowe władze. Po wprowadzeniu stanu wojennego dwunastu działaczy NSZZ RI „Solidarność” internowano, a przewodniczący Zarządu Regionu Tadeusz Kowalczyk ukrywał się.

Pierwszy zjazd NSZZ RI „Solidarność” w gm. Bieliny,
3 maja 1981 r. (Zbiory Tomasza Kalwata)

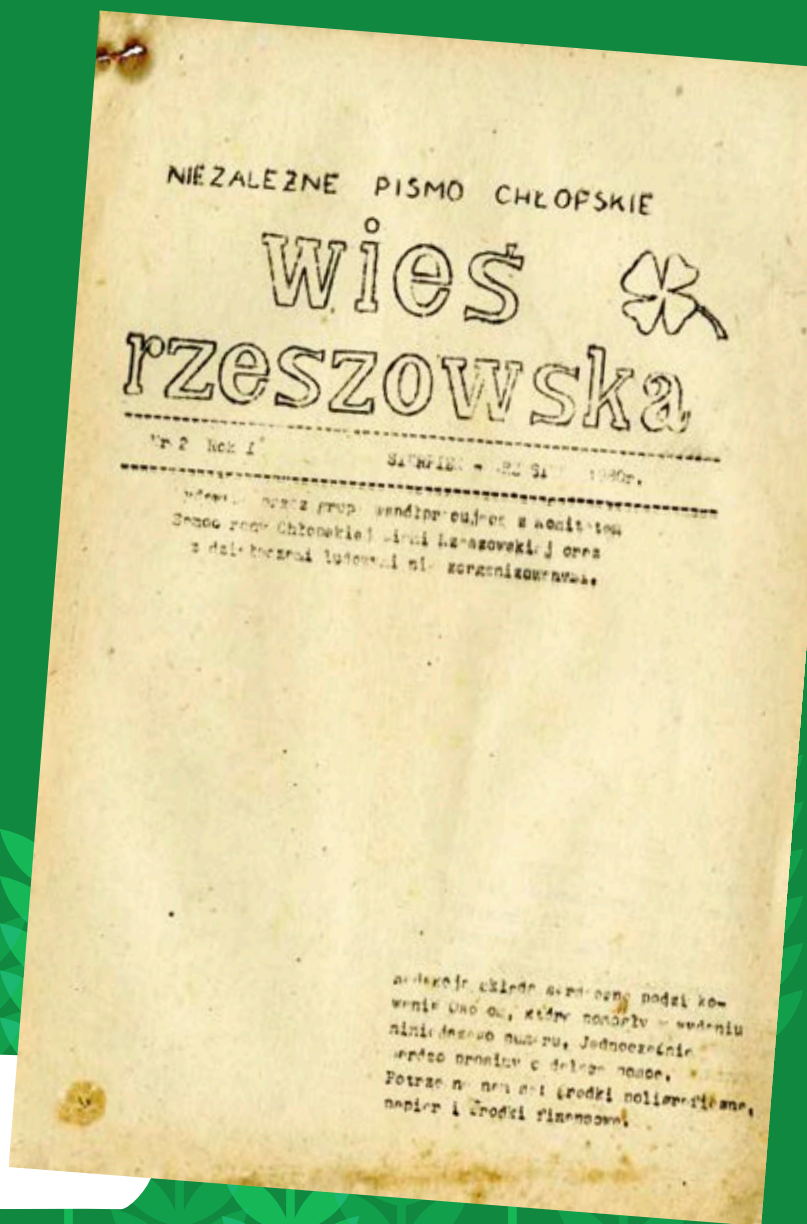

POLSKA POŁUDNIOWO-WSCHODNIA

PRZED „SOLIDARNOŚCIĄ”

Rolnicy w Polsce południowo-wschodniej pracowali na niewielkich i średnich gospodarstwach. Często dorabiali więc w przemyśle. Z inicjatywy ks. bp. Ignacego Tokarczuka w kilkuset wsiach, wbrew zakazom państwowym, wybudowali kościoły i kaplice. To dawało poczucie siły i zachęcało do sprzeciwu wobec krzywdzącego postępowania władz. W Łowisku, w obronie przed próbami odebrania ziemi, zawiązał się Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Rzeszowskiej (12 listopada 1978 r.). Podjęto też próbę powołania podobnej struktury w Nowosielcach Kozickich, graniczących z rządowym ośrodkiem wypoczynkowym w Artamowie, który rozwijał się kosztem bieszczadzkich rolników.

Pierwsza strona niezależnego pisma chłopskiego „Wieś rzeszowska”. (AIPN)

TRUDNE POCZĄTKI ROLNICZEJ „SOLIDARNOŚCI”

Jesienią 1980 r. powstały załężki struktur niezależnego związku zawodowego rolników. Pierwsze koła utworzono m.in. w Woli Źarczyckiej, Teleśnicy Oszwarowej i Ustianowej, Pawłosiowie, Stubnie i Tuligłłowach. Na zebraniu rolników w Markowej wystosowano rezolucję domagającą się m.in. rejestracji „Solidarności Wiejskiej”, zawieszenia krzyży w szkołach i urzędach. Na początku 1981 r. centrum wiejskich protestów stały się Ustrzyki Dolne i Rzeszów. Strajkujący domagali m.in. prawa do samostanowienia, zarejestrowania „Solidarności Wiejskiej”, usunięcia nadużyć władz, w tym likwidacji rządowych ośrodków wypoczynkowych w Bieszczadach. Protest zakończył się w lutym 1981 r. Strajkujący wynegocjowali zapisy gwarantujące nienaruszalność własności ziemi, uznanie rolnictwa indywidualnego za równoprawny element gospodarki. Nie uzyskali jednak zgody na rejestrację własnego związku zawodowego.

Przed budynkiem WRZZ w czasie strajku w Rzeszowie, luty 1981 r. (Fot. Janusz Witowicz)

OD REJESTRACJI DO STANU WOJENNEGO

Po rejestracji NSZZ RI „Solidarność” nie udało się utrzymać jedności na wsi. Władze podsycaly konflikty. Kumulacją aktywności związku była akcja okupowania budynków urzędów gmin w woj. rzeszowskim i przemyskim podjęta w listopadzie 1981 r. Odnowę polskiej wsi przerwało wprowadzenie stanu wojennego. Wielu wywalczonych praw chłopi nie dali już sobie odebrać.

Zjazd Regionu Bieszczady NSZZ RI „Solidarność”,
1981 r. (Ośrodek KARTA)

POLSKA PÓŁNOCNO-WSCHODNIA

POWSTANIE NIEZALEŻNYCH ORGANIZACJI ROLNIKÓW

W północno-wschodniej Polsce rolnictwo indywidualne zdecydowanie dominowało nad produkcją przemysłową. Rolnicy, w ślad za robotnikami, postanowili zaktywizować się, tworząc własną niezależną organizację zawodową. Struktury zaczęły formować się już we wrześniu 1980 r., poprzez tworzenie pierwszych kół wiejskich „Solidarności Wiejskiej”, która uzyskała poparcie „Solidarności” robotniczej. Przedstawiciele podlaskiej wsi uznali konieczność włączenia się w główny nurt niezależnego ruchu chłopskiego w Polsce. Podjęto decyzję, aby północno-wschodnia Polska aktywnie uczestniczyła w tworzeniu niezależnych związków zawodowych rolników. Równoległe do „Solidarności Wiejskiej” powstawały koła kolejnej organizacji – Niezależnego Związku Producentów Rolnych, który w listopadzie 1980 r. liczył już 30 komitetów założycielskich.

Spotkanie z Ojcem Świętym Janem Pawłem II i przekazanie darów od NSZZ RI „Solidarność” z północno-wschodniej Polski. Od lewej K. Malinowska i J. Beszta-Borowski, 1981 r. (AIPN)

ORGANIZACJA STRUKTUR W REGIONIE

W maju 1981 r. w Łapach odbył się pierwszy Zjazd Założycielski wojewódzkich struktur „Solidarności” Rolników Indywidualnych Regionu Białostok. W woj. łomżyńskim pierwsze rolnicze koła związkowe powstały w listopadzie 1980 r. w Szumowie i Andrzejewie. Pod koniec stycznia 1981 r. w Czyżewie doszło do największego zebrania, na które przybyło ponad 600 rolników z okolicznych gmin. Silne struktury zawiązały się także w woj. ostrołęckim, gdzie do rolniczej „Solidarności” przystąpiło ok. 10 tys. członków. Reprezentowali oni 26 organizacji gminnych i 181 kół wiejskich. Pierwsze wiejskie koło związkowe w woj. suwalskim utworzono pod koniec listopada 1980 r. Jedno z najważniejszych spotkań, na które przybyło blisko 200 delegatów, zorganizowano 26 lutego 1981 r. w kościele pw. św. Piotra i Pawła w Suwałkach. W maju funkcjonowało już ok. 300 kół „Solidarności” RI, które zrzeszały łącznie ok. 2 tys. członków.

Przemarsz reprezentacji NSZZ RI „Solidarność”. (AIPN)

POWSTAWANIE STRUKTUR WOJEWÓDZKICH

Najszybciej do wyłonienia władz wojewódzkich „Solidarności Wiejskiej” doszło w woj. ostrołęckim. I Wojewódzki Zjazd w Ostrołęce odbył się 1 marca 1981 r. W pozostałych województwach regionu władze NSZZ RI „Solidarność” kształtowały się jesienią 1981 r. W Łomży Zjazd Wojewódzki miał miejsce 4 października 1981 r. I Wojewódzki Zjazd NSZZ RI „Solidarność” Regionu Białystok odbył się 18 października 1981 r. W woj. białostockim na 49 gmin w 29 funkcjonary struktury rolniczej „Solidarności” zrzeszające ponad 7 tys. członków w 304 kołach. Zjazd w woj. suwalskim zaplanowano na 29 listopada, jednak toczący się strajk rolników w Siedlicach uniemożliwił te plany. Wprowadzenie stanu wojennego przerwało dalszą działalność. Z terenu Polski północno-wschodniej internowano 24 rolników – po jednym z województw białostockiego i łomżyńskiego, 10 z ostrołęckiego oraz 12 z suwalskiego.

I Wojewódzki Zjazd NSZZ RI „Solidarność” Regionu Białystok, 18 października 1981 r. (AIPN)

POLSKA PÓŁNOCNO-ZACHODNIA

PIERWSZE INICJATYWY

We wsiach województwa gorzowskiego, koszalińskiego oraz szczecińskiego nie było niezależnych inicjatyw chłopskich przed Sierpniem '80. Niektórzy późniejsi organizatorzy „Solidarności Wiejskiej”, jak Kazimierz Dobosz i Waldemar Jadłowski z woj. szczecińskiego czy Stanisław Siekanowicz z woj. gorzowskiego, wywodzili się z kręgów KOR i WZZ. Na powstanie rolniczego ruchu decydujący wpływ miały strajki sierpniowe w 1980 r. W ich centrum znalazł się ogrodnik szklarniowy Piotr Baumgart, który w Stoczni Remontowej „Parnica” poznał przywódców szczecińskiej „Solidarności”. Jesienią 1980 r. Baumgart, korzystając ze wsparcia szczecińskich działaczy NSZZ „Solidarność”, przystąpił do zakładania Kół „Solidarności Wiejskiej” w terenie. Próbował tworzyć Region Pomorze Zachodnie obejmujący województwa gorzowskie, koszalińskie, szczecińskie i pilskie, czego nie udało się osiągnąć.

Jedną z form aktywności rolniczej na wsiach w latach 70. były Kluby Dobrych Gospodarzy. Spotkanie w Kamieniu Pomorskim 5 lutego 1977 r. Tyłem stoi redaktor „Wiadomości Zachodnich” Mieczysław Kaczanowski, inicjator spotkań. (Z archiwum Mieczysława Kaczanowskiego)

TRUDNE POCZĄTKI ROLNICZEJ „SOLIDARNOŚCI”

W województwie gorzowskim do najaktywniejszych działaczy należał Ryszard Andrzejewski. Pierwsze Koła powstały w gminie Deszczno (wsie Ciecierzycze, Brzozowiec). W województwie szczecińskim najbardziej aktywną grupą byli podszczecińscy ogrodnicy z Piotrem Baumgartem na czele oraz rolnicy skupieni wokół Artura Balazsa, który miał gospodarstwo na wyspie Wolin. Pierwsze struktury powstały w gminach Dobra Szczecińska (wieś Dołuje i Wołczkowo) oraz Nowe Warpno (wieś Warnołęka). W organizację „Solidarności” rolniczej w województwie koszalińskim włączyli się Włodzimierz Grzybicki oraz Franciszek Lipiński. Najaktywniejsza była gmina Darłowo. 25 lutego 1981 r. na zebraniu „Solidarności Wiejskiej” w szczecińskiej siedzibie NSZZ „Solidarność” zaakceptowano ogólnopolski statut związku oraz wybrano Prezydium Wojewódzkiego Komitetu Założycielskiego NSZZ RI „Solidarność” z Baumgartem na czele.

Przedstawiciele Gorzowa podczas demonstracji 10 lutego 1981 r., w dniu rozprawy rejestracyjnej Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego Rolników „Solidarność Wiejska” w Sądzie Najwyższym w Warszawie. (AIPN)

OD REJESTRACJI DO STANU WOJENNEGO

9 maja 1981 r. w Szczecinie miało miejsce posiedzenie Ogólnopolskiego Komitetu Założycielskiego NSZZ RI „Solidarność”, podczas którego dokonano ostatecznych zmian w statucie. Po majowej rejestracji, na gruncie spotkania z dnia 27 maja 1981 r. przedstawiciele NSZZ RI „Solidarność” z władzami wojewódzkimi, związkowcy domagali się przyznania lokali dla Wojewódzkich i Gminnych Komitetów Założycielskich oraz realizacji porozumień rzeszowsko-ustrzyckich. Prace podjęto zwłaszcza w zakresie obrotu ziemią, cen, dystrybucji pasz oraz podstawowych narzędzi i środków produkcji. W województwach: gorzowskim, koszalińskim i szczecińskim rolniczy ruch związkowy liczył kilkanaście tysięcy członków. Wydawana była prasa związkowa „Solidarność Wiejska” oraz „Solidarność Wsi Gorzowskiej”. Rozwój ruchu zakończyło wprowadzenie stanu wojennego. Internowanych zostało 22 działaczy rolniczej „Solidarność”.

Artykuł w tygodniku „Sierpień '80” (nr 11, 1981, s. 1) dotyczący NSZZ RI „Solidarność” w województwie koszalińskim. (Bałtycka Biblioteka Cyfrowa)

Z Artykułu: "11 punkt gwałtownie odrzucał uchwały Wyborczego Zjazdu Gminnego" - tytuł artykułu w "Sierpniu '80".

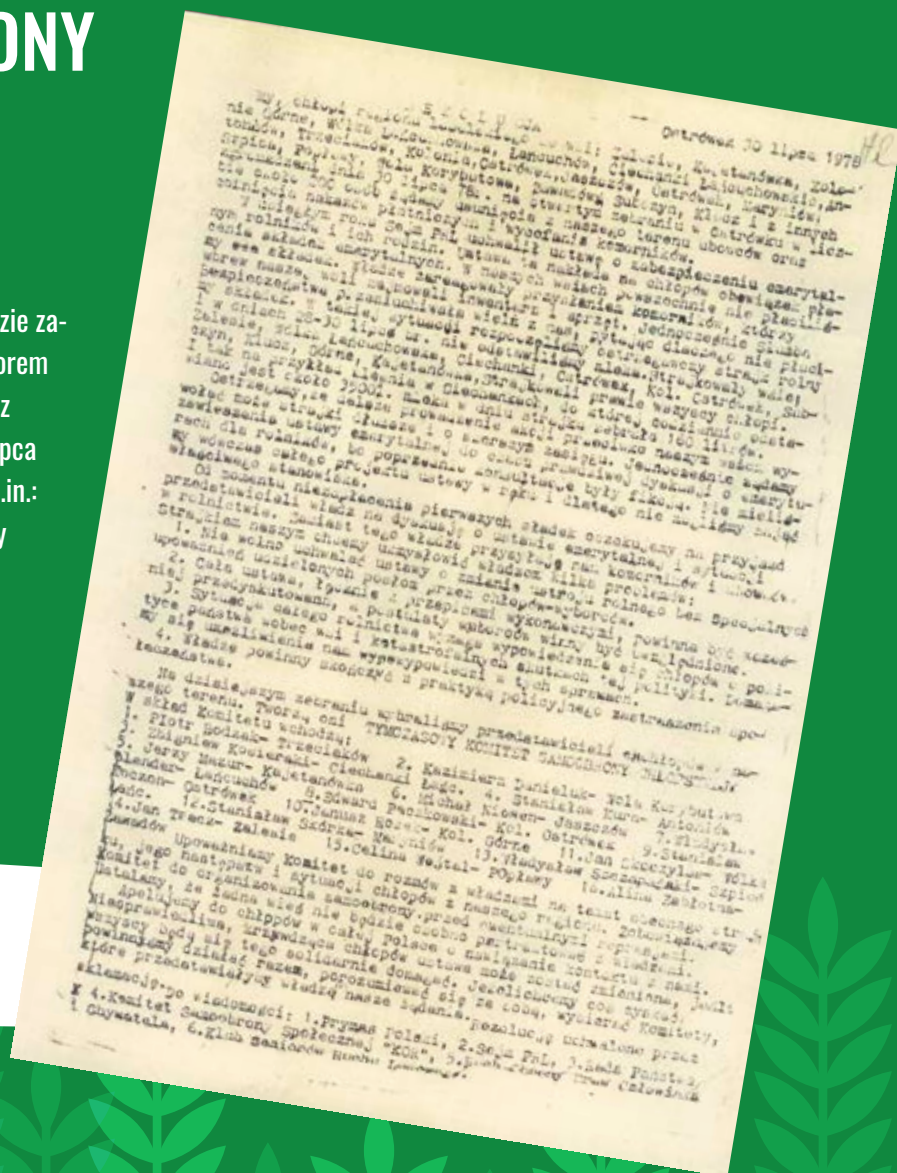
W tym miejscu... (fragmenty tekstu z artykułu)

POLSKA ŚRODKOWO-WSCHODNIA

KOMITET SAMOBRONY CHŁOPSKIEJ ZIEMI LUBELSKIEJ

Lubelszczyzna była pierwszym regionem w Polsce, gdzie związał się niezależny ruch chłopski po 1947 r. Inicjatorem zrzeszania się rolników był Janusz Rożek, były żołnierz AK, zamieszkały we wsi Górne w woj. lubelskim. 30 lipca 1978 r. w Ostrówku, w obecności 200 osób z gmin, m.in.: Milejów, Mełgiew, Puchaczów, zawiązano Tymczasowy Komitet Samoobrony Chłopskiej (Tymczasowy KSCh) – pierwszą opozycyjną organizację rolniczą w PRL. Komitet deklarował obronę socjalnych, ekonomicznych i politycznych interesów mieszkańców wsi.

Rezolucja rolników z województw lubelskiego i chełmskiego o powołaniu Tymczasowego KSCh z 30 lipca 1978 r. (AIPN)

DROGA DO „SOLIDARNOŚCI” ROLNICZEJ

Po powstaniu MKZ NSZZ „Solidarność” w Lublinie we wrześniu 1980 r., w skład Komitetu został włączony Janusz Rożek, jako reprezentant rolników indywidualnych. 5 października zawiązał się NSZZ Rolników „Solidarność Wiejska”, obejmujący województwa: lubelskie, chełmskie, zamojskie i białkopodlaskie. Odrębnie działały struktury związkowe w woj. siedleckim, związane z Regionem Mazowsze. Rolnicy brali udział w protestach wzywających władze do rejestracji związku, m.in. wspierali strajk w Rzeszowie i manifestowali 10 lutego 1981 r. w Warszawie. Pomimo akcji zjednoczeniowej, na Lubelszczyźnie nie doszło do konsolidacji związku. Odrębnie działał NSZZ „Solidarność Chłopska” Ziemi Lubelskiej.

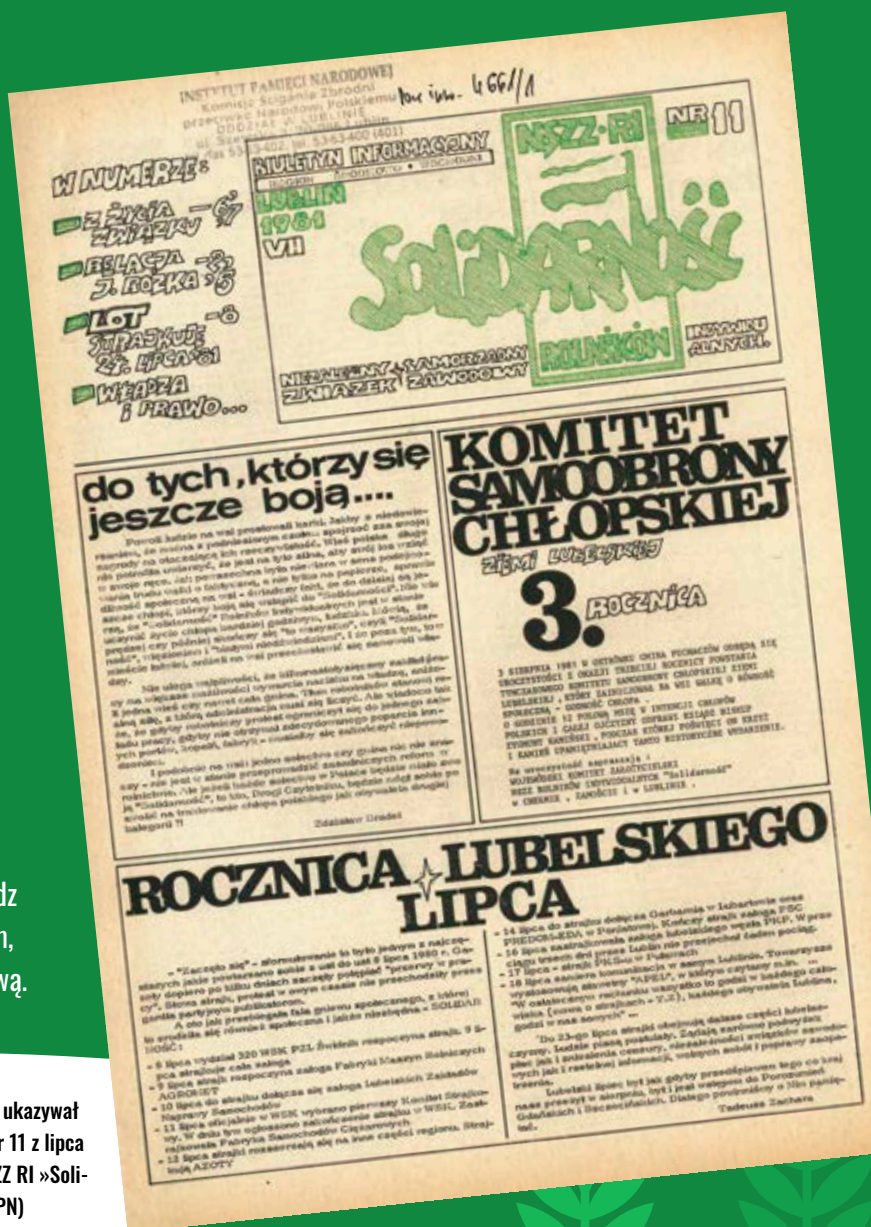

Protest w dniu 10 lutego 1981 r. przed Sądem Najwyższym w Warszawie. Na zdjęciu widoczny transparent delegacji z woj. lubelskiego. (AIPN)

OD REJESTRACJI DO STANU WOJENNEGO

Po rejestracji NSZZ RI, w czerwcu 1981 r. powołano Regionalną Komisję Koordynacyjną, skupiającą organizacje związkowe w woj. lubelskim, chełmskim oraz zamojskim. Na potrzeby związku wydawano pisma: „Biuletyn Informacyjny NSZZ RI »Solidarność« Regionu Środkowo-Wschodniego” oraz analogiczne biuletyny dla struktur w woj. siedleckim i białkopodlaskim. Jesienią 1981 r. na terenie woj. lubelskiego do NSZZ RI należało (wg danych SB) ok. 10 tys. osób; w woj. zamojskim ok. 14 tys.; w woj. chełmskim ok. 7 tys., zaś w woj. białkopodlaskim ok. 2 tys. ludzi. Do najaktywniejszych gmin na tych obszarach należały: Fajstawice, Trawniki, Milejów, Białopole, Żmudz, Leśniowice, Krynice, Hrubieszów, Łochów, Trzebieszów. Na jesieni 1981 r., w proteście przeciwko polityce rolnej państwa, wybuchły strajki w Zamościu i Krasnymstawie. Największy protest miał miejsce w Siedlcach, gdzie 5 listopada rozpoczął się strajk przeciwko nieprzestrzeganiu postanowień ustrzycko-rzeszowskich przez władze. Trwał do 13 grudnia. Strajk ten otrzymał poparcie władz krajowych NSZZ RI, stając się protestem ogólnopolskim, zaś w Siedlcach prowadzono rozmowy z komisją rządową.

Po przeniesieniu redakcji do Lublina, „Biuletyn” ukazywał się na potrzeby pięciu województw. Na zdjęciu nr 11 z lipca 1981 r., pod tytułem „Biuletyn Informacyjny NSZZ RI »Solidarność« Regionu Środkowo-Wschodniego”. (AIPN)

POLSKA ZACHODNIA

POCZĄTKI „SOLIDARNOŚCI WIEJSKIEJ”

Zalążki niezależnych organizacji rolniczych w Wielkopolsce powstawały od września do grudnia 1980 r. w ówczesnych województwach poznańskim, konińskim, pilskim, leszczyńskim oraz kaliskim. Dominującym nurtem rolniczych związków w Wielkopolsce był NSZZ „Solidarność Wiejska”.

NSZZ Rolników „Solidarność Wiejska” w województwie poznańskim organizowano od września 1980 r. Struktury wojewódzkie utworzono 11 stycznia 1981 r., a w lipcu tego samego roku wybrano Zarząd Wojewódzki NSZZ RI „Solidarność”. Związek zrzeszał wówczas ok. 14–15 tys. osób. W 1981 r. wydawał m.in. pisma „Wiadomości Rolnicze” i „Solidarność Rolników Wielkopolski”. W województwie konińskim jesienią 1980 r. „Solidarność” rolnicza tworzyła się niezależnie w Kłodawie i Pyzdrach. Na początku 1981 r. odbył się I Zjazd Wojewódzki. „Solidarność” liczyła wtedy 10,5 tys. członków.

Przedstawiciele NSZZ „Solidarność” RI województwa poznańskiego. Poznań, 1981 r. (Zbiory Zdzisława Rozwałaka)

ROZWÓJ ZWIĄZKÓW ROLNICZYCH W REGIONIE

NSZZ „Solidarność Chłopska” w województwie piłskim organizowano od jesieni 1980 r. 12 stycznia 1981 r. powołano Wojewódzki Komitet Założycielski NSZZ „Solidarność Chłopska” (od marca: NSZZ RI „Solidarność”). W 1981 r. związek zrzeszał ok. 5800 osób, wydawał pisma „Solidarność Chłopska” i „Gospodarz” oraz druki ulotne, uczestniczył w uroczystościach religijnych i organizował akcje protestacyjne, np. w październiku 1981 r. strajk producentów mleka w gminie Krzyż. Niezwykle szybko i sprawnie zorganizowano struktury „Solidarności” rolniczej w Leszczyńskim. W lutym 1981 r. powołano do życia WKZ. W strukturach „Solidarności” rolniczej zrzeszonych było około 3200 osób. Po wprowadzeniu stanu wojennego SB zarekwirowała wszystkie dokumenty wypracowane przez WKZ NSZZ „Solidarność” RI w Leszczyńskim.

Poświęcenie krzyża „Solidarności” RI w Górcie Klasztornej, 1981 r. (Zbiory Stanisława Baszczuka)

KU JEDNOŚCI CHŁOPSKIEJ

W województwie zielonogórskim na ziemi lubuskiej aktywną działalność prowadził NSZZ Rolników „Solidarność Wiejska” (od marca NSZZ RI „Solidarność”). NSZZ „Solidarność Wiejska” organizowano od jesieni 1980 r., a 5 stycznia 1981 r. utworzono struktury wojewódzkie. W 1981 r. związek zrzeszał ok. 6 tys. osób, wydawał m.in. pisma „Wolny Rolnik” i „Solidarność» Rolników Środkowego Nadodrza”. Od 31 sierpnia do 6 września rolnicy okupowali pola w Glińsku należące do Kombinatu PGR, domagając się m.in. zwrotu odebranej ziemi i realizacji porozumień rzeszowsko-ustrzyckich.

W dniach 8–9 marca 1981 r. odbył się w Poznaniu ogólnopolski zjazd delegatów rolniczych związków zawodowych, podczas którego nastąpiło ich zjednoczenie – powstał NSZZ RI „Solidarność”. Przed rozpoczęciem zjazdu w kościele oo. Dominikanów odprawiona została msza. Jej uczestnicy przemaszerowali – z krzyżami, proporcami i sztandarami – na obrady w gmachu Opery. Działalność rolniczej „Solidarności” ograniczyło wprowadzenie stanu wojennego. Kilkunastu najbardziej aktywnych działaczy chłopskich z terenu Polski zachodniej zostało internowanych.

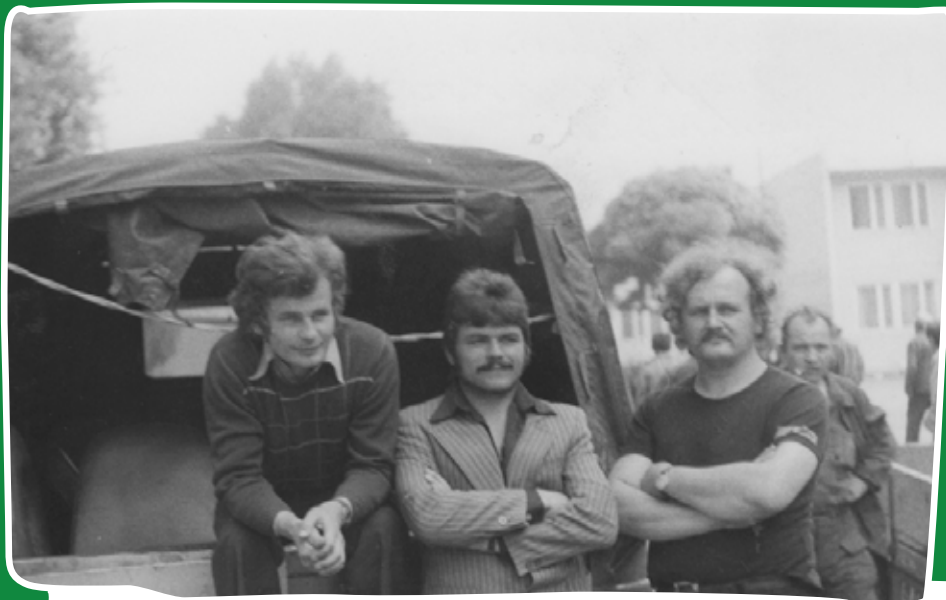

Zjazd Wojewódzkiego Komitetu Założycielskiego Rolników „Solidarność Wiejska”. Zielona Góra, 1981 r. (AIPN)

POMORZE GDAŃSKIE I ŚRODKOWE

WIEŚ SOLIDARNA Z ROBOTNIKAMI

Od czasu przejścia w 1947 r. przez komunistów kontroli nad niezależnym ruchem chłopskim skupionym wokół PSL Stanisława Mikołajczyka aż do lata 1980 r. rolnicy Pomorza Gdańskiego i Środkowego nie stworzyli zorganizowanych form oporu i obrony własnych interesów. Dopiero sierpniowy strajk w Stoczni Gdańskiej zmotywował ich do aktywniejszych działań. Gospodarze z północnych Kaszub i Żuław dostarczali żywność dla protestujących robotników. Wraz z nią przekazali MKS-owi listę 24 postulatów mieszkańców wsi, wśród których było żądanie powołania niezależnego od władz związku zawodowego. Chłopi w całym regionie aktywnie włączyli się też w działalność powstających niezależnych organizacji rolniczych.

Strajk robotników Stoczni Gdańskiej zaktywizował środowiska związane z rolnictwem. Delegacja Zakładu Remontowo-Montażowego Przemysłu Mleczarskiego w Stoczni Gdańskiej, sierpień 1980 r. (Zbiory Stanisława Wyrembaka)

PIERWSZE STRUKTURY ROLNICZEJ „SOLIDARNOŚCI”

Niezależne związki zawodowe rolników na Pomorzu zaczęły powstawać jesienią 1980 r. jako lokalne struktury, nielegalnych wówczas, organizacji ogólnopolskich. W woj. gdańskim i słupskim, gdzie pierwsze koła zawiązano w gminie Postomino, działano w ramach NSZZ Rolników „Solidarność Wiejska”. Natomiast w woj. elbląskim pierwszy formalny zjazd odbył się w Gronowie Elbląskim w ramach struktur NSZZ Rolników „Solidarność Chłopska”. Zimą na przełomie lat 1980/1981 w regionie powstały zarządy wojewódzkie tych organizacji, a ich liczebność sukcesywnie wzrastała. W tym czasie lokalni działacze z Pomorza wspierali też ogólnopolskie akcje strajkowe w Ustrzykach Dolnych, Rzeszowie oraz Bydgoszczy.

Zjazd wojewódzki „Solidarność Wiejskiej” w Słupsku, fotografia prawdopodobnie z 1 marca 1981 r. (Zbiory Igora Hałagidy)

OD REJESTRACJI DO STANU WOJENNEGO

Po zjednoczeniu niezależnego ruchu chłopskiego i rejestracji NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” od maja 1981 r. nastąpiła rozbudowa struktur związku na Pomorzu, które w woj. elbląskim i słupskim osiągnęły liczebność ponad 3 tys. członków. Śmiało upominano się o realizację rolniczych postulatów, niespektowanych przez władzę, mimo zawartych porozumień. Na tym tle dochodziło do ogólnopolskich akcji protestacyjnych i strajków, których lokalne odsłony miały miejsce także na Pomorzu (m.in. w sprawie podziału wpływów z Funduszu Rozwoju Rolnictwa czy obowiązkowych ubezpieczeń gospodarstw). Prężny rozwój ruchu chłopskiego został przerwany 13 grudnia 1981 r. wraz z wprowadzeniem stanu wojennego, podczas którego w regionie internowano 9 członków rolniczej „Solidarności”.

Obchody Zielonych Świątek zorganizowane przez NSZZ RI „Solidarność”. Gdańsk, 7 czerwca 1981 r. („Pomerania” 1981, nr 8; Pomorska Biblioteka Cyfrowa)

ŚRODKOWA POLSKA

TRUDNE POCZĄTKI ROLNICZEJ „SOLIDARNOŚCI”

Już na początku jesieni 1980 r. w gminach Skomlin (woj. sieradzkie), Witonia, Łęczyca, Góra Świętej Małgorzaty, Piątek, Strzelce (woj. łódzkie) powstały miejscowe Komitety Założycielskie NSZZ „Solidarność Wiejska”. Wkrótce w kolejnych gminach Środkowej Polski ukonstytuowały się pierwsze struktury związkowe. Często decyzja rolników o tworzeniu niezależnego związku była wynikiem bezpośredniej namowy ze strony członków pracowniczej „Solidarności”, zatrudnionych w instytucjach pracujących dla rolnictwa. Niekiedy inicjatorami tworzenia niezależnego ruchu związkowego w gminie byli dotychczasowi działacze Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego lub współpracownicy opozycji przedsierniowej ze środowisk wiejskich. W listopadzie 1980 r. w regionie odbyły się pierwsze zjazdy wojewódzkie rolniczej „Solidarności”.

Działalność opozycji przedsierniowej w Środkowej Polsce rozwinęła się jedynie w Łodzi i Kaliszu. Natomiast nie odnotowano w tym czasie niezależnych inicjatyw na wsi tego regionu. Na zdjęciu ulotka drukowana przez Zarząd Regionu Zł NSZZ „Solidarność”, kolportowana w latach 1980–1981. (Związkowy Ośrodek Dokumentacji ZR Ziemi łódzkiej NSZZ „Solidarność”)

WSPÓLNA WALKA O ZWIĄZEK

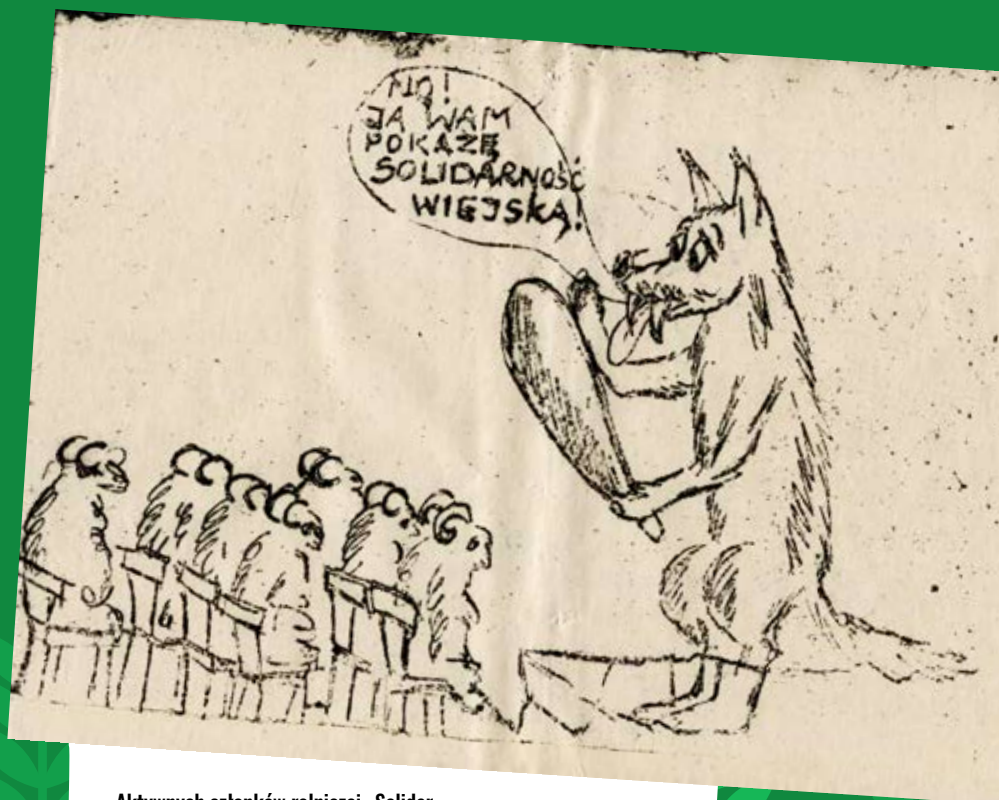
Przedstawiciele rolników ze Środkowej Polski od początku uczestniczyli we wszystkich ogólnopolskich akcjach protestacyjnych w sprawie rejestracji niezależnego związku i wywiązania się władz ze zobowiązań wobec wsi: strajkach w Rzeszowie, Bydgoszczy, Siedlcach, obu demonstracjach przed sądami w Warszawie, zbiorowej odmowie płacenia podatku gruntowego czy składek ubezpieczeniowych. Obecni byli również na zjeździe zjednoczeniowym niezależnego ruchu związkowego wsi w Poznaniu. Dwa tygodnie po rejestracji NSZZ RI „Solidarność” pierwszy zjazd jego władz odbył się w Łodzi. Głównym tematem obrad były rodzące się tendencje rozłamowe w związku.

Pochód rolników ulicami Łodzi podczas zjazdu wojewódzkiego, 22 lutego 1981 r. (Związkowy Ośrodek Dokumentacji ZR Ziemi Łódzkiej NSZZ „Solidarność”)

OD REJESTRACJI DO STANU WOJENNEGO

Działacze rolniczej „Solidarności” angażowali się na co dzień w sprawy najpilniejsze dla lokalnych mieszkańców. Podczas zebrań kół wiejskich związku zbierano postulaty, które przekazywano władzom gminnym i wojewódzkim, m.in. dotyczące planów zagospodarowania przestrzennego w gminach, budowy dróg, szkół i sklepów, sprawiedliwego rozdziału maszyn i narzędzi rolniczych, zwiększania dotacji na rozwój kultury. Gminne Komitety Założycielskie starały się pełnić rolę społecznego nadzoru nad pracami lokalnych urzędów i instytucji rolnych. Nagłaśniano przypadki niegospodarności w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych. Wprowadzenie stanu wojennego uniemożliwiło kontynuowanie tej działalności. Kilkudziesięciu najbardziej aktywnych działaczy chłopskich z tego regionu zostało internowanych.

Aktywnych członków rolniczej „Solidarności” dotykały różne formy represji: pobicia, zastraszania, niesłuszne kary pieniężne czy otrucie inwentarza przez tzw. nieznaną sprawców. Na zdjęciu ulotka kolportowana w województwie łódzkim i sieradzkim w 1981 r. (Związkowy Ośrodek Dokumentacji ZR Ziemi Łódzkiej NSZZ „Solidarność”)

WARMIA I MAZURY

PRZED „SOLIDARNOŚCIĄ”

Specyficzne dzieje Warmii i Mazur, zróżnicowanie ludności regionu oraz dominująca państwowa własność ziemi spowodowały, że w Olsztyńskim – „krajnie PGR-ów” pozostający w mniejszości rolnicy indywidualni zmagali się z wieloma problemami i naciskami władz lokalnych. Rozbicie w 1947 r. struktur Polskiego Stronnictwa Ludowego spowodowało, że w późniejszym okresie rzadko dochodziło na wsi do działań przeciwko władzom komunistycznym.

Pielgrzymka do Sanktuarium Maryjnego w Świętej Lipce w 1968 r. Kościół katolicki wspierał rolników w trwaniu w wierze i tradycji. Do Świętej Lipki przez cały okres PRL pielgrzymowali mieszkańcy wsi z całego regionu i okolicznych województw. (AIPN)

TRUDNE POCZĄTKI ROLNICZEJ „SOLIDARNOŚCI”

W połowie października 1980 r. zaczęły powstawać koła „Solidarności Wiejskiej”. Jako pierwsi w regionie zaktywizowali się rolnicy z okolic Lubawy. Pod koniec stycznia 1981 r. powołano Komitet Założycielski NSZZ RI „Solidarność Wiejska” Ziemi Olsztyńskiej, w skład którego weszli przedstawiciele 32 gmin. Aktywnie działali rolnicy z okolic Morąga, Małdyt, Jezioran, Świątek oraz Sorkwit. Olsztyński Międzyzakładowy Komitet Założycielski wspierał działania rolniczej „Solidarności”, a w 1981 r. oba związki podpisały umowę o współpracy.

Siedziba władz rolniczej „Solidarności” mieściła się w Olsztynie przy ul. Dąbrowszczaków 39 i była pod stałą obserwacją Służby Bezpieczeństwa. (AIPN)

OD REJESTRACJI DO STANU WOJENNEGO

W całym regionie systematycznie kolportowano odezwy do mieszkańców wsi, w których przedstawiano główne postulaty Związku. Rolnicza „Solidarność” organizowała również uroczyste obchody Konstytucji 3 maja, Zielone Świątki oraz dożynki, przywracając tym świętom patriotyczny i religijny charakter. W dniach 14–15 listopada 1981 r. w Olsztynie odbył się I Wojewódzki Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność” RI. Działacze Związku byli inwigilowani przez Służbę Bezpieczeństwa, która dążyła do rozbicia rolniczej „Solidarności”. Represje stanu wojennego spowodowały, że tylko nieliczni rolnicy podjęli działalność opozycyjną w regionie.

W Kętrzynie związkowcy rolniczej „Solidarności” domagali się rejestracji Związku. (Fot. Tadeusz Korowaj)

WOJEWÓDZTWO ŚLĄSKIE

W CIENIU PRACOWNICZEJ „SOLIDARNOŚCI”

Impuls do powstania niezależnych rolniczych inicjatyw związkowych w regionie dało dynamiczne tworzenie się struktur NSZZ „Solidarność”. Nie były one silne i kształtowały się w cieniu pracowniczej „Solidarności”, dominującej na tym zurbanizowanym i uprzemysłowionym terenie. Pierwsze organizacje rolnicze powstały na przełomie października i listopada 1980 r. w Żarnowcu pod Wolbromiem, na ziemi pszczyńskiej (Komitet Założycielski NSZZ „Solidarność Chłopska” Ziemi Pszczyńskiej) i rybnickiej (Komitet Założycielski NSZZ „Solidarność Chłopska” Ziemi Rybnickiej). Natomiast na obszarze ziemi zawierciańskiej i częstochowskiej oraz na Podbeskidziu tworzyły się struktury NSZZ „Solidarność Wiejska”.

Rolnicy z Wojstawic, gm. Koziegłowy, woj. katowickie w trakcie jednego ze spotkań związkowych. (AIPN)

NA DRODZE DO ZJEDNOCZENIA

Wraz z powstaniem ogólnopolskich struktur NSZZ RI „Solidarność” podjęto próby unifikacji inicjatyw chłopskich na terenie województw katowickiego, bielskiego i częstochowskiego. Na I Regionalnym Zjeździe NSZZ RI „Solidarność” Regionu Śląskiego w Żorach 4 lutego 1981 r. poparto postulaty strajkujących w Ustrzykach Dolnych i Rzeszowie, uznając je za warunek konieczny pożądanym zmian w rolnictwie. Zdecydowano również o wystaniu delegacji dla poparcia akcji strajkowej Rzeszowszczyzny i Bieszczad. Kilka dni później odbył się I Regionalny Zjazd Przedstawicieli NSZZ RI „Solidarność” Regionu Śląska oraz NSZZ „Solidarność Wiejska” Regionu Zagłębia i Jury Krakowsko-Częstochowskiej w Katowicach, na którym uznano za konieczne zjednoczenie i utworzenie jednej wspólnej organizacji. Mimo tej deklaracji różnice zdań wśród lokalnych działaczy prowadziły do konfliktów i podziałów organizacyjnych podsycanych przez SB.

Działacze z południowych województw Polski aktywnie włączyli się w walkę o rejestrację wiejskiej „Solidarność”. Na zdjęciu rolnicy z Podbeskidzia w czasie akcji protestacyjnej w Warszawie, luty 1981 r. (AIPN)

OD REJESTRACJI DO STANU WOJENNEGO

Na obszarze woj. katowickiego jesienią 1981 r. działały 54 koła wiejskie „Solidarności” RI, w woj. częstochowskim – ok. 80, a na Podbeskidziu – 59. Struktury związku ściśle współpracowały z dużymi ośrodkami pracowniczej „Solidarności” w regionie, czego przejawem były wspólne inicjatywy społeczne. Wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r. zakończyło jawną działalność niezależnych związków rolniczych, a lokalni działacze zostali poddani represjom. Według szacunków internowano 19 działaczy NSZZ RI „Solidarność” z terenów dzisiejszego woj. śląskiego.

Święto Ludowe w Jastrzębiu zgromadziło kilka tysięcy ludzi, uczestniczących w festynie, spotkaniach z liderami ogólnopolskiej „Solidarności”, uroczystej Mszy św. oraz poświęceniu związkowego sztandaru MKR Jastrzębie. (Ośrodek KARTA)

ZIEMIA RADOMSKA

Z RUCHU CHŁOPSKIEGO DO ROLNICZEJ „SOLIDARNOŚCI”

We wrześniu 1978 r. na ziemi radomskiej, pomiędzy Białobrzegami a Grójcem, powstały dwie organizacje chłopskie o charakterze opozycyjnym: Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej w Zbroszy Dużej (9 września) oraz Tymczasowy Komitet Niezależnego Związku Zawodowego Rolników założony w Lisowie (10 września). Rolnicy protestowali przeciwko niekorzystnej ustawie emerytalnej, organizowali „strajk mleczny”. Podnoszeniu świadomości politycznej i obywatelskiej rolników służyły inicjatywy powołania Niezależnego Uniwersytetu Ludowego w Lisowie (styczeń 1979 r.) i Uniwersytetu Ludowego w Zbroszy (luty 1979 r.).

Uczestnicy wykładów Uniwersytetu Ludowego w Zbroszy Dużej. (Zbiory ks. Czesława Sadłowskiego)

„CZY TO NA WSI, CZY TO W MIEŚCIE...”

Pierwsze próby tworzenia wojewódzkich struktur rolniczej „Solidarności” na jesieni 1980 r. to działania zainicjowane przez zarząd MKZ robotniczej „Solidarności”. Równoległe powstawały komitety terenowe, m.in. w Grójcu, Błędowie, Jedlińsku, Wolańowie, Nowym Mieście, Warce. 1 marca 1981 r. na zjeździe wybrano władze Wojewódzkiego Komitetu Założycielskiego NSZZ RI „Solidarność”. We wrześniu 1981 r. działalność rolniczego związku skupiona była w 43 Gminnych Komitetach Założycielskich i 268 kołach wiejskich zrzeszających ok. 10 tys. rolników.

Działacze rolniczej „Solidarności”. Od lewej: Ryszard Lewandowski, Witold Rak (przewodniczący NSZZ RI „Solidarność” regionu radomskiego), Roman Bartoszcze. (Zbiory Witolda Raka)

ZWIĄZEK W AKCJI

Jedną z form działalności rolniczej „Solidarności” na ziemi radomskiej było organizowanie spotkań i wieców, często poprzedzanych mszą św. Na jesieni 1981 r. WKZ NSZZ RI „Solidarność” zorganizował akcję wzywającą do niepłacenia III i IV raty podatku gruntowego w odpowiedzi na brak realizacji postulatów z porozumień rzeszowsko-ustrzyckich; protestowano przeciwko rolnej polityce PZPR i domagano się nauczania religii w szkołach. Informacje o działaniach związku w regionie były publikowane w biuletynie NSZZ RI „Solidarność” Ziemi Radomskiej.

Siedziba WKZ NSZZ RI „Solidarność” w Radomiu przy ul. Malczewskiego 9/11. (Zbiory Jerzego Szepetowskiego)

Autorzy koncepcji wystawy: Adam Hlebowicz, dr Jarosław Szarek, dr Mateusz Szpytma
Koordynator ogólnopolski: dr Dariusz Iwaneczko (współpraca: Jakub Izdebski, dr Marcin Bukata)

Koncepcja graficzna wystawy: Paulina Żak

Recenzja merytoryczna: dr Katarzyna Maniewska, dr Jan Olaszek

Redakcja językowa: Małgorzata Kuźniar (Wydawnictwo Edytorial)

Tłumaczenie na język angielski: TEXTURA Jerzy Giebułtowski, Anna Brzostowska

Redakcja tłumaczenia: Andrew Pietrzak

Autor tekstów części ogólnopolskiej: dr Jarosław Szarek

Autorzy tekstów regionalnych: Karolina Dobek, Urszula Gierasimiuk (Polska północno-wschodnia); Krzysztof Drażba (Pomorze Gdańskie i Środkowe); Ryszard Mozgol (województwo śląskie); dr Michał Wenklar (Małopolska); Rafał Szewczyk (Polska środkowo-wschodnia); Katarzyna Helik, Magdalena Zapolska-Downar (Środkowa Polska); dr hab. Piotr Gołdyn, dr Przemysław Zwiernik (Polska zachodnia); dr Marcin Bukata, dr Jarosław Szarek (Polska południowo-wschodnia); Sebastian Kaniewski (Polska północno-zachodnia); dr Dariusz Gałaszewski (Mazowsze); Łukasz Sołtysik, Michał Surowiec (Dolny Śląsk i Śląsk Opolski); dr Katarzyna Maniewska (Kujawy i Pomorze); dr Marzena Grosicka (Polska południowa); Renata Gieszczyńska (Warmia i Mazury); Bogusław Bek (Ziemia Radomska).

Współpraca przy przygotowaniu plansz regionalnych: dr Jarosław Schabieński (Polska północno-wschodnia); Artur Chomicz (Pomorze Gdańskie i Środkowe); Aleksandra Korol-Chudy (województwo śląskie); Agnieszka Masłowska (Małopolska); dr Małgorzata Choma-Jusińska (Polska środkowo-wschodnia); Piotr Orzechowski (Polska zachodnia); dr Dariusz Iwaneczko, Jakub Izdebski (Polska południowo-wschodnia); Edyta Krężołek (Polska południowa).

Skład graficzny części ogólnopolskiej: Paulina Żak

Skład graficzny części regionalnych: Katarzyna Kowalska

Ekspozowane na wystawie fotografie i dokumenty pochodzą ze zbiorów: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Archiwum Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”, Archiwum Państwowego w Lesznie, Archiwum Państwowego w Siedlcach, Archiwum Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego w Krakowie, Bałtyckiej Biblioteki Cyfrowej, Fundacji Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, Książnicy Pomorskiej, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Ośrodka KARTA, PAP, Pomorskiej Biblioteki Cyfrowej, Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność” w Rzeszowie, Zarządu Regionu Bydgoskiego NSZZ „Solidarność”, Związkowego Ośrodka Dokumentacji Zarządu Regionu Ziemi Łódzkiej NSZZ „Solidarność”;

Zbiorów prywatnych: Stanisława Baszczuka, Darii Bociek, Piotra Gołdyna, Igora Hałagidy, Mieczysława Kaczanowskiego, Andrzeja W. Kaczorowskiego, Tomasza Kalwata, Artura Kasprzykowskiego, Antoniego Klusika, Ewy Konkel, Antoniego Mleczi, Krzysztofa Osińskiego, Witolda Raka, Zdzisława Rozwalaka, Jana Rulewskiego, ks. Czesława Sadłowskiego, Jerzego Szepetowskiego, Eugeniusza Wilkowskiego, Wojciecha Winciorka, Stanisława Wyrembaka;

Publikacji: „Pomerania” 1981, nr 8; „Wiadomości Zachodnie” nr 42, 1980, s. 4–5; Małgorzata Choma-Jusińska, Marcin Krzysztofik, *Początki Niezależnego Ruchu Chłopskiego 1978–1980*, Lublin 2008

Autorzy fotografii archiwalnych prezentowanych na wystawie: Wojciech Ciesielski, Jacek Grabowski, Romana Kahl-Stachniewicz, Artur Kasprzykowski, Antoni Klusik, Tadeusz Korowaj, Leszek Łożyński, Jan Morek, Jerzy Patan, Lech Ścibor-Rylski, Aleksander Urbański, Leszek Walankiewicz, Janusz Witowicz.

TU RODZIŁA SIĘ

Solidarność
ROLNIKÓW

